

основою для висновків про причетність особи до події злочину або інших висновків, гіпотетичне здійснення яких перевіряється» [29].

Не можна за емоційними реакціями осіб, на яких психологічно впливають (зокрема, при емоційному експерименті), робити категоричний висновок про причетність до вчиненого злочину або його вини. Тут можливим є лише припущення про причетність його до даної події, яке слідчий повинен перевірити за допомогою інших прийомів психологічного впливу.

Класичним прикладом застосування емоційного експерименту є оповідання О.Р. Шейніна «Пара тифель» [30].

Раптовість, як ефективний прийом психологічного впливу, розглядається багатьма вченими. У підручнику з криміналістики за редакцією І.Ф. Крилова стверджується, що «раптовість провадження слідчої дії означає неминучість її проведення для зацікавлених у наслідках справи осіб» [27].

Л.Ю. Ароцкер під сутністю даного прийому розуміє ситуацію, коли у процесі допиту слідчий ставить допитуваному несподіване запитання, що не пов'язане із попередніми запитаннями, і на яке той повинен дати негайну відповідь, а через те, що між цими запитаннями немає логічного зв'язку, то допитуваний не має змогу швидко зорієнтуватися і, у свою чергу, неусвідомлюючи цього, може розповісти про те, що намагався приховати [31].

Цей прийом, на нашу думку, варто застосовувати тоді, коли інші вже застосовані прийоми психологічного впливу не досягли своєї мети, але слідчий має на цей момент певну доказову інформацію.

Мета раптовості, як зазначає В.С. Кузьмічов, «розладнати позицію, вироблену протидіючими особами, створити умови отримання необхідної для розкриття і розслідування злочинів інформації» [32].

У ситуації, коли особа дає неправдиві свідчення, несподіване і непов'язане із попереднім запитанням або пред'явленням речового доказу може позбавити його можливості видумати будь-яку безпечну для нього іншу версію, оцінити значення наявних у слідчого доказів. А Ф.В. Глазирін акцентує увагу на тому, що захоплений зненацька допитуваний бентежить, припускається обмовки, виявляє злочинну обізнаність [33].

Для досягнення ефекту від методу раптовості важливим є пред'явлення наявних у слідства речових доказів. У таких випадках слідчий має старанно обмірковувати кожен момент і ретельно підготуватися. Як правильно зазначає В.О. Коновалова, пред'явлення доказу, що викриває в неправді, не виступає у якості подразника, що порушує обраний допитуваним хід обмірковування інформації [29]. Несподіваність пред'явлення доказу значно посилює ефект.

Слідчим треба пам'ятати, що раптовість пред'явлення доказів не завжди може спонукати допитуваного до повного зізнання. Це залежить від особистості допитуваного (склад характеру, наявність судимості тощо). Всі ці моменти слідчий повинен враховувати, продумати всі варіанти ще до початку допиту. Проведені ж нами дослідження дають підстави зазначати, що цей прийом досить часто застосовується на практиці слідчими і у цілому є дуже корисним у встановленні окремих фактів.

Можна навести низку прикладів із слідчої практики ефективного застосування даного прийому на допиті (за матеріалами інтерв'ювання). Один із слідчих навів такий приклад. За фактом сексуальних домагань та нанесення тілесних ушкоджень було порушено кримінальну справу проти громадянина Н. Слідчий у ході розслідування з'ясував, що підозрюваний добре знав потерпілу, а у день вчинення цього злочину вимагав від неї інтимної близькості, в якій вона йому відмовила. У відповідь Н. завдав дівчині ножового поранення, від якого вона втратила свідомість. Але Н., незважаючи на це і намагаючись здійснити свої наміри, відвіз дівчину, яка перебувала у стані несвідомості, на трамваї додому і там згвалтував. Після цього імітував злочинний напад на неї та на себе, зробивши порізи на своєму тілі і викликав «швидку допомогу», яка доставила потерпілу в лікарню. Він сподівався, що поранена померла і не встигла нічого розповісти про пригоду. При цьому Н. своїм виглядом та діями вдавав скорботу і ненависть до вбивць, а лікарі в цей час боролися за життя дівчини.

На прохання працівників міліції лікарі дозволили записати на відеомагнітофон дівчину на лікарняному ліжку. Цей запис свідчив, що дівчина не померла, і було добре видно як вона робить повільні, але чіткі рухи руками.

На допитах Н. заперечував свою причетність до вчиненого, але коли на черговому допиті несподівано для нього було показано відеозапис, на якому було зафіксовано потерпілу, яка подавала явні ознаки життя, він відразу ж зізнався у вчиненому.

Раптовість, як прийом психологічного впливу є цілком правомірним і може широко застосовуватися при допиті. Як

правильно зазначає В.О. Коновалова, якщо тактику допиту, при якій протидіють дві сторони, порівняти з тактикою шахової гри, то раптовість тут є «проявом обраної позиції, системи правомірних дій для досягнення мети, продумана лінія поведінки в конкретній ситуації спілкування» [34].

Іншим прийомом психологічного впливу, що може бути застосований у даній ситуації є створення видимості поінформованості слідчого. Тактика застосування даного прийому полягає в тому, що при допиті слідчий збирає необхідну достовірну, вже встановлену, перевірену та підтверджену інформацію про злочин або з'ясовує його окремі деталі, у якому підозрюється допитуваний, для створення у нього враження, що слідчий має достатньо інформації про вчинене, і спонукання його до зізнання. Як свідчить слідча практика, у багатьох випадках застосування цього прийому дає позитивний результат.

Поінформованість може бути як перебільшеною, так і зменшеною. Негативне ставлення до цього прийому висловив М.С. Строгович, який зазначив, що формування (за його власною думкою) неправильного уявлення (так він цей прийом називає) може бути лише навмисним перекрученням фактів та обманом у найвитонченішій формі [35].

С.Г. Любічев стверджує, що застосування даного прийому не відповідає нормам етики. Слідчий, хоча і не повідомляє прямо неправдиву інформацію, але передає її допитуваному своєю поведінкою або діями [36].

З цими твердженнями не можна погодитися, оскільки слідчий оперує власними уявленнями та гіпотезами, які він вважає щирими, правдивими, але поки ще не доведеними, а не

вводить допитуваного у свідому оману. Тут має місце, на нашу думку, ризикований тактичний хід, але аж ніяк не обман.

В.О. Коновалова пропонує аналогічний прийом психологічного впливу застосовувати під час допиту, небезпідставно стверджуючи, що «постановка запитань, що віддзеркалюють поінформованість слідчого про особистість та сферу діяльності допитуваного незалежно від того, чи стосуються вони суті справи (предмету допиту) чи безвідносні, відразу створює атмосферу поінформованості слідчого про всю діяльність людини і, тим більше, про вчинений злочин і про знання певних обставин. Така атмосфера формує у допитуваного переконання в тому, що слідчий має у своєму розпорядженні всі необхідні йому відомості» [29].

Іноді у допитуваного в ході допиту може виникнути впевненість в тому, що слідчому все відомо. Цьому в багатьох випадках сприяє впевнена поведінка слідчого, віра в те, що злочин буде розкрито, і ретельне з'ясування особистих даних допитуваного, насторожує останнього, викликає в нього думку, що слідчому якщо не все, то щось з розслідуваного факту відомо.

Л.Я. Драпкін і В.М. Карагодін пропонують у процесі допиту приховувати обсяг своєї поінформованості [37].

Практичні працівники слідства застосовують даний прийом та вважають його допустимим і правомірним засобом психологічного впливу, причому 61,8 % із всіх опитаних застосовували його у своїй практичній діяльності, а 45,4 % вважають його найефективнішим на відміну від інших прийомів психологічного впливу і наводять приклади застосування цього прийому.

Так, в одному із скверів у груповій бійці Ж. ножем завдав удару в живіт П., спричинивши йому тяжке тілесне ушкодження. Тікаючи з місця події, Ж. викинув ніж у кущі. Під час огляду місця події ніж не було виявлено, що дало Ж. можливість заперечувати факт причетності його до злочину. Згодом, коли у процесі старанно проведеного повторного огляду місця події ніж було виявлено, слідчий на черговому допиті підозрюваного почав його з пред'явлення показань свідків і потерпілого, які підтверджували, що у груповій бійці удар П. заподіяв саме Ж. Проте підозрюваний все заперечував. Тоді слідчий, непомітним для допитуваного рухом, вийняв зі столу ніж, знайдений на місці події. У той же час, піднявши на слідчого очі, в яких він побачив явне запитання, підозрюваний Ж. мовчав та очікував пояснень або запитань. Проте слідчий теж мовчав. Тривала пауза була перервана підозрюваним, який не витримав створеної слідчим емоційної напруги, зізнався у вчиненому і докладно виклав обставини вчинення злочину.

При допиті свідків і потерпілих у даній ситуації ефективним може бути такий прийом психологічного впливу як попередження їх про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. При застосуванні даного прийому слідчий повинен враховувати особливості характеру та особистість допитуваного, його зацікавленість у закінченні справи. Потерпілий майже завжди зацікавлений у відшкодуванні матеріального або морального збитку, свідок же може або свідомо намагатися ввести слідчого в оману, або сумлінно помилятися. Тут слідчий акцентує увагу осіб, яких він допитує, на тому, що завідомо неправдиві свідчення на допиті є кримінально-караним діянням, і знайомить їх зі

змістом ст. 384 КК України, що передбачає відповідальність за дачу завідомо неправдивих свідчень, наводить приклади з практики застосування даної статті КК і намагається переконати особу в доцільності правдивих показань. Необхідно при цьому роз'яснювати такій категорії допитуваних про обов'язок кожного громадянина чесно ставитися до виконання громадського обов'язку.

На наш погляд правильною є думка, висловлена в юридичній літературі і не одним фахівцем про те, що «виклик на допит у якості свідка, попередження його про відповідальність за відмову або ухилення від показань та завідомо неправдиві показання безумовно психологічно впливають на свідка і цей правомірний вплив санкціоновано законом» [38].

Черговий тактичний прийом психологічного впливу, що, на нашу думку, має бути використаний у подібній ситуації, це повідомлення допитуваному результатів експертизи. Тактика цього прийому полягає в такому. Допитуваному (найчастіше обвинувачуваному) у процесі допиту, у випадку, коли він заперечує свою причетність до даного злочину або окремого його факту, пред'являється висновок експертизи з проханням дати з цього приводу пояснення.

А чому саме експертиз? Чому саме вони виділені в окрему групу доказів? Ми вважаємо, що це доцільно зробити завдяки практично повній незаперечності висновків експертизи та високому рівню наукового авторитету експертних установ, що тлумачать факти дійсності з позиції передових досягнень науки. Даний прийом ефективно застосовується на практиці, що добре видно з матеріалів проведеного нами інтерв'ювання слідчих, а також вивчених кримінальних справ

і прослуханих фонограм допитів. У 68,3 % цей прийом досяг успіху. Безумовно тут може виникнути питання відносно того, що слідчий зобов'язаний знайти обвинувачених з висновками всіх експертиз (це положення передбачається кримінально-процесуальним законом — ст. 197 КПК України). Так, але й до цього слідчий повинен продумати саме тактику пред'явлення висновків експертиз, щоб при застосуванні її прийомів спонукати особу (якщо вона дійсно винна) до зізнання. Один з опитаних нами слідчих розповів, як він при розслідуванні крадіжок з магазинів при огляді одного з місць подій виявив сліди пальців рук на пляшках і касовому апараті, що були експертом вилучені при дослідженні місця злочину. Результати експертизи у подальшому слідчий використовував при допиті затриманого К., який підозрювався у вчиненні цих злочинів. Проведеною дактилоскопічною експертизою було встановлено, що сліди пальців рук на місці крадіжки залишені саме К. Цю обставину і використав у процесі допиту слідчий, коли К. заперечував свою причетність до вчиненого злочину, всіляко запевняючи слідчого, що він не має доказів, які викривають його у вчиненому. Слідчий відповів, що К. помиляється і відразу пред'явив матеріали дактилоскопічної експертизи. Підозрюваний К. на це сказав: «З цього треба було й починати!» і став давати правдиві показання та розповів, де сховав викрадене.

Ситуація, що часто виникає у практичній діяльності слідчих — це відмова від дачі показань. Насамперед, слідчий має встановити, якщо це можливо, мотиви відмови від дачі показань і залежно від цього вже застосовувати відповідні прийоми психологічного впливу. На наш погляд, найбільш

раціональним у даній ситуації буде застосування (якщо це свідок або потерпілий) такого прийому, як попередження про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань. З тактичних міркувань доцільно дати допитуваному самому прочитати (ознайомитися) із конкретною статтею КК, що передбачає кримінальну відповідальність за вказане діяння.

Ефективним прийомом психологічного впливу також є повідомлення всієї наявної доказової інформації, якою володіє слідчий по даній справі. З цього приводу В.О. Коновалова зазначає, що «оголошення всієї доказової інформації, яку має слідчий, є дуже ефективним прийомом психологічного впливу у випадку відмови з боку обвинуваченого давати показання» [29].

В.С. Комарков зазначає, що засобом впливу на допитуваного, засобом керування взаємодією на допиті є доказова інформація [39]. Тактика повідомлення інформації, якою володіє слідчий, полягає в тому, що він може ефективно застосовувати цей прийом лише тоді, коли є конкретні дані або факти що обвинувачують, викривають підозрюваного або обвинуваченого (показання свідків та інших осіб, які проходять у справі, речові докази, висновки експертиз). При оголошенні доказів особі, яка відмовляється від дачі показань, необхідно переконливо роз'яснити, що за будь-яких умов за допомогою цих доказів слідчий досягне своєї мети, але особа, яка відмовляється від дачі показань, поставить себе в невідгідне становище, що обов'язково потягне за собою кримінальну відповідальність (свідок).

Як свідчить слідча практика (опитування слідчих, вивчення кримінальних справ, прослуховування фонограм допитів),

зазначений прийом психологічного впливу дає позитивний результат — допитувані приблизно в 60 % випадків змінюють свою позицію і дають правдиві свідчення.

Тому правильно наголошує В.О. Коновалова, що «складовими психологічного ефекту пред'явлення або оголошення всієї доказової інформації є те, що одночасно спростовуються всі або майже всі міркування, які можуть бути висунутими, створюється деякий психологічний вакуум, що припускає повне розкриття злочину і викриття винного» [29].

Один з опитаних нами слідчих навів приклад успішного застосування даного прийому.

Розслідуючи квартирну крадіжку, слідчий під час допиту обвинуваченого М. запропонував йому ознайомитися з висновком дактилоскопічної експертизи слідів пальців рук, вилучених з місця події, що були залишені саме М., а також показав викрадені речі, виявлені та вилучені в нього при обшуку. Відразу ж після цього була відтворена фонограма показань його співучасника, який на попередньому допиті визнав свою провину і той факт, що разом з ним брав участь у крадіжці М. Ця доказова інформація справила на М. такий сильний психологічний вплив, що він, до цього заперечуючи свою причетність до даного злочину, зізнався у вчиненому. На поставлене йому слідчим запитання: «Чому він визнав свою вину саме на цьому допиті?» той відповів, що не очікував, що слідчий має стільки доказів проти нього, і це приголомшило його, і нічого не залишалось, як зізнатися.

Ще один приклад застосування вже іншого прийому психологічного впливу — повідомлення певної інформації для переконання особи в неминучості розкриття злочину. Так-

тика цього прийому полягає в тому, що у процесі допиту слідчий інформує допитуваного про відомі йому достовірні факти, акцентуючи увагу на тому, що обов'язково будуть зібрані ще й інші докази, але на це буде потрібно додатковий час та витрата сил, і заперечення з його боку є марними.

У ситуації, коли допитувана особа цілком впевнена у своїй невразливості з приводу окремих фактів через об'єктивні та суб'єктивні причини і обставини, велику користь матиме такий прийом психологічного впливу, як надання психологічної допомоги допитуваному шляхом нагадування, активізації мислення і пам'яті для поновлення забутого, відтворення сприйнятого. Застосування цього прийому може бути певним чином складним для слідчого. У таких випадках доцільно використовувати відомий у психології метод асоціацій. За його допомогою можна збудити спогади, пов'язані з такими чинниками як час, місце, обставини, простір, певні дані (прізвище, зовнішність, вік, голос та ін.), нагадування яких у багатьох випадках сприяє відновленню в пам'яті допитуваного деяких забутих обставин моменту зустрічі з певною особою, часу конкретної події, змісту розмови, тривалості у часі між певними фактами, рис зовнішності тощо [16].

Тактика цього прийому полягає в тому, що слідчий у процесі допиту даної особи може показати йому певний предмет, речовий доказ, фотографії розшукованої особи, фотографії, зроблені при огляді місця події, певний документ, що має відношення до розслідуваної справи. Але слідчий повинен завжди пам'ятати, що постановка навідних запитань у процесі застосування даного прийому має бути виключена

через те, що особа, орієнтуючись на них, може обмовити себе і ввести слідчого в оману.

Ефективним прийомом може бути пред'явлення певних речових доказів, що є найбільш помітними, та такими, що легко запам'ятовуються. Справа в тому, що саме такі докази можуть, насамперед, збудити спогади особи, яка їх раніше спостерігала. Цей прийом застосовується в слідчій практиці та дає позитивні результати. Як зазначається в юридичній літературі, його нерідко використовують й для усунення почуття невразливості допитуваних. Для цього, зазвичай, на попередньому слідстві допитуваному пред'являють речові докази та документи. І роблять це не лише для того, щоб з'ясувати чи мають відношення до справи, але і тоді, коли докази допоможуть відновити в пам'яті допитуваного забуті факти.

У ситуації, коли особа відмовляється від дачі показань, але є дані, що в минулому вона мала певні громадські або професійні заслуги, досягнення, буде ефективним такий прийом психологічного впливу, як використання позитивних якостей даної особистості та минулих його заслуг. Тактичний аспект цього прийому полягає в тому, що слідчий, який має такі дані (зі свідчень родичів, сусідів, товаришів по роботі, характеристик з місця роботи, де він працював раніше тощо), ставить перед допитуваним альтернативу: або підтвердити своєю поведінкою заслужену їм позитивну думку про себе, або змінити своїм принципам і піти проти них, залишаючись на старих позиціях відносно правосуддя. Практика показує, що допитуваний нерідко обирає перший варіант.

О.М. Васильєв і Л.М. Карнєєва зазначають, що цей прийом є ефективним у тому випадку, «коли допитуваний не за-

надто завзято заперечує факти, перебуває на межі їх визнання, і для цього потрібен лише певний поштовх. Цьому і сприятиме стимулювання позитивних якостей допитуваного» [40].

Погоджуючись у цілому з цією думкою, вважаємо, що домінанта громадянства та честі, може стати головним мотивом поведінки і, коли її вміло збудити, то вона зіграє позитивну роль і тоді, коли відмова особи від дачі показань до цього була досить впертою (про це свідчить практика). Працівники слідства, опитані нами у процесі інтерв'ювання, наводять багато прикладів успішного застосування даного прийому. Один із них наводимо нижче.

У місті було вчинено декілька розбійних нападів. Підозрюваний С., — організатор злочинної групи сховався від слідства. Його співмешканка К., категорично відмовлялася свідчити про відомі їй обставини справи. Інших свідків і доказів, що вказували на причетність С. до вчиненого не було. Вивчаючи особистість К., слідчий звернув увагу на те, що її син служить в армії і, за її словами, має намір поступати у Харківську юридичну академію. Вона неодноразово разом зі своїм співмешканцем С. їздила до сина у військову частину. У процесі чергового допиту К. слідчий вирішив використати цю інформацію. На запитання, чи схвалює вона те, що її співмешканець С. вчинює злочини, ховається від міліції, та відповіла, що не схвалює. Слідчий акцентував її увагу на тому, що вона є жінкою чесною, користується авторитетом у колективі, де працює, і виростила гарного сина — майбутнього юриста, а приховує від слідства відомості про злочинця і, безумовно, такої поведінки не схвалюють ні її син, ні товариші по роботі, коли дізнаються про це, тому що обов'язком

кожного громадянина є інформування компетентних органів про відомі їм факти злочинів, що готуються або вже вчинені. Після цих слів К. декілька хвилин подумала і сказала: «Так, я не права», і стала давати правдиві свідчення про відому їй злочинну діяльність С., що надалі допомогли викрити його.

Ситуація, коли допитувана особа має певний досвід і підготовлена до майбутнього допиту та відпрацювала заздалегідь відповідну лінію поведінки. Тут ефективно може бути застосований такий прийом психологічного впливу як пред'явлення речових доказів зі зростанням їх за доказовою силою. Тактика застосування цього прийому полягає в тому, що якщо слідчий має у своєму розпорядженні велику кількість речових доказів, то він повинен пред'явити їх на допиті у певній послідовності, залишаючи для завершального етапу найвагоміший або такий, про існування якого навіть і не підозрює допитувана особа.

Ми поділяємо думку В.О. Коновалової про те, що у процесі допиту особи, яка дає неправдиві показання, «пред'явлення речових доказів, оголошення показань свідків, оголошення висновку експерта обеззброює її, порушує обрану нею логіку свідчень, впливає на неї великою кількістю незаперечної інформації, яка свідчить про те, що слідчий має у своєму розпорядженні комплекс доказів» [4].

Безумовно, перед тим, як приймати рішення про порядок пред'явлення доказів на допиті, слідчий повинен вивчити всі обставини справи, особистість допитуваного, особливості його поведінки і ставлення допитуваного до пред'явлених на попередніх допитах доказів та його реак-

бути поставлені у подальшому під сумнів. Потрібно було згідно з усіма правилами процесуальної процедури (поняті, протокол тощо) вилучити сорочку Л., оглянути її, в процесі огляду (у присутності понятих) витягти частину пластинки і з'єднати (у такому випадку бажано було б зробити ще й мікроскопію ділянки поєднання частин пластинки).

Прийоми психологічного впливу можуть успішно застосовуватися і при провадженні різновиду допиту — очної ставки. Закон передбачає проведення цієї слідчої дії (ст. 172, 173 КПК України), але тактико-психологічні основи її проведення ще не цілком розроблені.

Особливість цієї слідчої дії полягає в тому, що тут одночасно допитуються дві особи, у свідченнях яких є суперечності.

Всі особи, у тому числі й слідчий, у процесі його проведення, як правило, в умовах підвищеної емоційної напруженості впливають психологічно один на одного вже самою своєю присутністю. З цього приводу З.І. Митрохіна зазначає, що «у процесі очної ставки, як одному із видів комунікативної діяльності, має місце психічний вплив не лише слідчого на допитуваних, але й одного допитуваного на іншого, їх взаємний психічний вплив» [42].

До проведення очної ставки слідчий повинен старанно готуватися, вивчивши свідчення осіб, з якими має бути проведена очна ставка, їх характер та властивості особистості. Якщо він бачить, що особа дає неправдиві свідчення, помітно хвилюється і намагається уникнути очної ставки, то у такому випадку, корисно довести до відома допитуваного, що очна ставка буде проведена за участі певної особи, яка

буде свідчити проти нього. Це у багатьох випадках належним чином психологічно впливає, і така людина ще до початку очної ставки готова дати правдиві показання. Проте слідчий у такому випадку повинен проводити очну ставку, яка сприяє зміцненню психологічної установки особи, яка раніше давала неправдиві показання.

Як зазначає Ф.В. Глазирін, «очна ставка — дуже сильний засіб психологічного впливу на допитуваних. При вмілому проведенні ця слідча дія сприяє встановленню істини, викриттю особи, що дає неправдиві показання» [33]. Погоджується з цією думкою й О.Р. Ратінов [43].

А.В. Дулов пропонує такий прийом психологічного впливу, як раптовість проведення очної ставки, і наголошує, що «чим найнесподіванішою є очна ставка, тим більший вплив справляє вона на особу, яка дає неправдиві показання» [24].

На нашу думку, добре продуманий прийом може дати позитивний результат, але його застосовувати треба залежно від обстановки, що склалася на цей момент, з огляду на попередні показання і поведінку осіб, які братимуть участь у її проведенні. Важливою, на нашу думку, є психологічна підготовка особи, яка дає правдиві свідчення (якщо правдивість її чимось надійно підтверджена), щоб захистити його від можливого негативного психологічного впливу з боку особи, яка у свою чергу дає неправдиві показання, щоб не звести нанівець результати цієї слідчої дії. Безумовно, слідчий може застосовувати й інші прийоми психологічного впливу на очній ставці.

Ми вважаємо, що повторне попередження учасників очної ставки про кримінальну відповідальність за дачу непра-

вдивих свідчень (це стосується свідків і потерпілих) чинить на них належний психологічний вплив.

Обґрунтованою вважаємо думку В.С. Комаркова, що можна прийняти як загальне положення стосовно використання психологічного впливу у процесі допиту учасників очної ставки, коли «слідчий трансформує негативну кооперацію (конфлікт) у позитивну (співробітництво). При цьому він використовує засоби впливу, що мають різноманітні соціально-психологічні механізми» [44].

Це положення частково реалізується і в ситуації, коли учасники очної ставки дають неправдиві показання. Тут варто використовувати такий прийом як зіставлення їх показань і використання суперечностей між показаннями, даними раніше, і тими, що вони дають на очній ставці. У таких випадках на очній ставці краще проявляються явні суперечності, трапляються обмовки, оскільки особам треба стежити не лише за ходом своїх міркувань, але й погоджувати думки неправду з правдою, стежити за розповіддю свого «партнера».

При проведенні очної ставки слідчий має бути готовий у будь-яку хвилину попередити передчасну постановку запитань учасників цієї слідчої дії один одному через те, що під впливом цих несподіваних для слідчого запитань може бути змінена позиція одного з учасників очної ставки, що в деяких випадках може негативно вплинути на результати очної ставки.

Інший прийом психологічного впливу, який мають застосовувати слідчі на очній ставці — це пред'явлення у її процесі різноманітних доказів, які має у справі слідчий, як з

метою викриття того, хто говорить неправду, так і з метою спогаду забутого, раніше сприйнятого. Наведемо приклад із слідчої практики (за матеріалами інтерв'ювання). За підозрою у вчиненні розбійного нападу було затримано громадян Ж. і П. При особистому обшуку Ж. у нього було виявлено і вилучено фінський ніж. На слідстві потерпіла Л. заявила, що при нападі на неї двох осіб, один із них погрожував ножом. У процесі допиту Ж. заперечував, що ніж належить йому і стверджував, що це ніж П. Слідчий, допитуючи П., ознайомив його зі свідченнями його співучасника Ж., на що він заявив, що ніякого ножа він не бачив і не знає (як з'ясувалося потім, він був впевнений, що Ж. ніж викинув, тому що про це він його просив після вчиненого нападу і не знав, що ніж було знайдено і вилучено). Слідчий провів очну ставку між Ж. і П., на якій П. було пред'явлено даний ніж, що справило на нього сильне враження, і він запитав Ж., чому той допустив, що ніж знайшли. Це запитання П. переконало слідчого в правдивості версії про причетність до злочину Ж. і П.

А.П. Дербеньов звертає увагу на те, що мають місце ще певні перешкоди, ускладнення та невдачі при використанні психологічних прийомів у процесі допиту через низку причин, серед яких він виділяє такі, як недостатній досвід слідчої роботи, недооцінка психологічного чинника, а також можливості та здібності до протидії допитуваного, невдалий вибір моменту для застосування психологічного прийому, труднощі у виборі найбільш ефективних прийомів у кожній конкретній ситуації, низький рівень знань у галузі психології, відсутність практичних посібників з психології, зокрема застосування психологічних прийомів у слідчій прак-

тиці [45]. З цієї думкою не можна не погодитися.

Підсумовуючи сказане вище, слід зазначити, що розглянуті нами прийоми психологічного впливу при проведенні допиту і запропоновані рекомендації для їх правильного використання слідчими, дозволить успішно виконувати завдання з розслідування кримінальних справ. Безумовно, запропоновані нами прийоми не можна розглядати як остаточно сформульовані та систематизовані, і тому подальші розробки з цього питання заслуговують на увагу.

2.2 Тактика психологічного впливу під час обшуку

Нарівні з іншими слідчими діями, у викритті винних і встановленні істини по кримінальній справі велику роль відіграє обшук, у процесі проведення якого слідчий виявляє і вилучає знаряддя злочину, цінності, здобуті злочинним шляхом, речові докази та інші об'єкти, які мають значення для розслідування справи.

Конституція України (ст. 30) та ст. 177 КК України гарантують недоторканність житла громадян, відповідно до цього обшук має бути проведено згідно з мотивованою постановою суду.

Як було зазначено вище, у процесі будь-якої слідчої дії, у тому числі й обшуку, його учасники спілкуються між собою і впливають один на одного певним чином. Тому тактика обшуку тісно пов'язана з правомірним та цілеспрямованим впливом на його учасників.

Вплив слідчого на учасників обшуку відбувається у рамках кримінально-процесуальних відносин, а процесуальний порядок його проведення передбачається статтями 177, 180, 181, 183, КПК України.

Безумовно, обшук має примусовий характер стосовно особи, у помешканні якої він проводиться, є втручанням в її особисте життя. І як свого часу правильно застерігав російський юрист О.Ф. Коні: «Ці слідчі дії вносять таку смуту в життя чесної людини і у ставлення до неї оточуючих, що мають виконуватися з особливою обережністю.» [46].

Працівники слідства при проведенні обшуку мають зберігати спокій, витримку, емоційну стабільність поведінки,